

О.Д. ПОМПА

ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРОДНО-ТАНЦЮВАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ НА ЖИТОМИРЩИНІ

У статті розглянуто локальну традицію народного пісенно-танцювального мистецтва Житомирщини.

У процесі опитування з'ясовано побутування старовинних українських танців (хороводи, козачки, гопакі), російських («Коробочка», «Бариня»), білоруського («Лявоніха»), єврейських («Ойра», «Шир»), західних слов'ян («Полька», «Краков'як»).

Ключові слова: народна культура, народна танцювальна культура, танцювальний фольклор.

О.Д. ПОМПА

ПОЛЕВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НАРОДНО-ТАНЦЕВАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ЖИТОМИРЩИНЫ

В статье рассматривается локальная традиция народного песенно-танцевального искусства Житомирщины.

В процессе опроса выяснено бытование старинных украинских танцев (хороводы, казачки, гопакі), русских («Коробочка», «Барыня»), белорусского («Лявониха»), еврейских («Ойра», «Ширь»), западных славян («Полька», «Краковьяк»).

Ключевые слова: народная культура, народная танцевальная культура, танцевальный фольклор.

O.D. POMPA

THE EXPEDITIONS OF THE NATIONAL DANCE CULTURE IN ZHYTOMYR REGION

The work clarifies the local tradition of the national dancing and singing art of Zhytomyr region.

The existence of the ancient Ukrainian dances (e.g., round dances, «gopachok», «kozachok»), Russian dances (e.g., «Korobochka», «Barynya»), Belarusian dance (e.g., «Lyavoniha»), European dance (e.g., «Oira», «Shyr»), Western Slavic's dance (e.g., «Poljka», «Krakovjak») was cleared up in the process of interviewing.

Key words: national dance, national dance culture, dance folklore.

Житомирський край в різні часи перебував у сфері політичного й культурного впливу Польщі, Литви, Росії. Тому його культурна спадщина відзначається свого роду маргінальністю, зокрема впливом білоруського і єврейського фольклору. Дослідження традиційної хореографічної спадщини краю спирається, як доводить польове обстеження, на факт помітної поліфункціональності. Традиційне хореографічне мистецтво населення Житомирщини становить значний інтерес як своєрідна і вагома частка української хореографічної культури.

На підставі етнографічних, історичних обстежень, здобутих шляхом експедицій, подаємо стан збереженої донині танцювальної традиційної культури Житомирщини.

Обстежено райони: Черняхівський, Радомишльський, Новоград-Волинський, Ємільчинський, Червоноармійський.

Як зазначалося вище, в історичному і культурному плані Житомирський край – специфічне регіональне утворення. З сивої давнини тут разом з українцями проживали етнічні меншини: російська, польська, білоруська, чеська, єврейська та інші. Це визначило своєрідність тих тенденцій і закономірностей, які стали домінантними для історичного розвитку місцевої української культури в цілому. У зв'язку з довготривалими контактами українці Житомирщини запозичили деяку кількість танців від росіян – «Коробочка», «Подеспанец», «Бариня», поляків – «Краков'як», білорусів – «Лявоніха», євреїв «Шир», «Ойра» та ін.

Цей інонаціональний масив в автохтонній танцювальній культурі українців Центрального Полісся становить досить помітну частку. Згідно із статистичними даними населення Житомирщини за національною ознакою розподіляється так [8, с. 7-15]:

	1979 рік	1989 рік	2001 рік
Українці	84, 9 %	84, 9 %	90, 3 %
Росіяни	7, 0 %	7, 9 %	5, 0 %
Поляки	5, 2 %	4, 5 %	3, 5 %
Білоруси	0, 5 %	0, 5 %	0, 4 %
Євреї	1, 8 %	1, 4 %	0, 2 %

Експедиційні обстеження з'ясували цікаву тенденцію: інтерес місцевого населення до напливових інонаціональних танців, які протягом століть набули у свідомості українців власне національних ознак.

Актуальність дослідження полягає у висвітленні існуючої ситуації щодо розуміння специфіки локальних форм пісенно-танцювального фольклору Житомирського регіону.

Матеріали про хореографічне танцювальне мистецтво Василенка К. та Чурка Ю., статті із періодичних видань (автори – Гордійчук Б., Кругляк Г.) вимагають систематизації та створення на цій основі узагальнених характеристик хореографічної культурно-мистецької спадщини Житомирщини [3; 12; 6; 7]. За допомогою матеріалів зібраних під час польової роботи, можна з'ясувати особливості протікання українського хореографічного життя у цьому регіоні.

Мета роботи – проаналізувати локальну танцювальну культуру Житомирського регіону.

Наукова новизна дослідження полягає у вивченні основних форм збереження пісенно-танцювальних автентичних традицій Житомирщини.

Танці на Поліссі можна поділити на дві пропорційно врівноважені групи:

- а) автохтонні;
- б) напливові (або запозичені) танці.

Сьогодні на Житомирщині ще побутує надзвичайно розгалужена мережа танців (гопаків, козачків, польок) з автохтонною основою та напливових (польських, російських, білоруських, єврейських тощо).

«Патріарх» української танцювальної культури – гопак – в сучасному поліському регіоні належить уже до реліктових явищ. Танці ж козачкової структури трансформуються в бік сучаснішої польки за ритмо-інтонаційною лексикою. «Зайонці», «Козачок», «Козак», «Очерет», «Чоботи», «Гречаники», «Попід гайком» та ін. ще досить помітно конкурують із засиллям сучасної поп- та рок-культури. Ефективно вклинюється у цей процес група напливових танців, серед яких найвідоміші: «Падеспан», «Шир», «Полька тиць», «Ойра», «Лінцей», «Карпет», «Краков'як» та ін.

Але в кожному районі Житомирщини вони мають свою специфіку. В селі Бежів Черняхівського району «Падеспан», в с. Нараївка Емільчинського району кажуть «Подіспанець», а в с. Ялинівка Червоноармійського району побутує як «Патіспант». В селі Меделівка Радомишльського району Житомирської області співали такі слова:

«Подіспанець хороший танець,
Його легко танцювать,
А Ванюша хороший парень,
Його легко цілувать».

Характерним для цього танцю є вальсові повороти та постійний перехід партнерів з свого місця на місце своєї пари і навпаки.

Традиційно – Падеспань [фр. pas despagne] – російський парний бальний танець установленої композиції, створений в 1898 р., що складається з елементів характерно-сценічного іспанського танцю; муз, розмір - 3/4; темп помірно швидкий [2; 10].

Достатньо поширеним танцем на Житомирщині є «Шир». Він має характерні особливості виконання у різних районах області. Так, у Радомишльському районі танцювали як хоровод, в Баранівському – як кадрили. Цей танець побутує не тільки на українському Поліссі, він відомий у білоруського народу під назвою «Шор», у єврейського – як «Шер».

«Шер», або «Шерель» – «танець-«ножиці» («ножнички-ножички», на мові їдиш). Цей танець – єврейська інтерпретація кадрили, яку танцювали в XVIII столітті в Європі. Споконвічно це був танець гільдії кравців, і в ньому символічно зображувався процес шиття. На єврейським весіллі «Шер» символізував звичай стригти волосся нареченій напередодні весілля [13]. У давнину «Шер» танцювали жінки, тому що жінкам і чоловікам не дозволялося танцювати разом. Молдавська версія цього танцю називається «Срейер». У Європі його часто танцювали на площах.

Є багато варіантів цього танцю залежно від того, у якій громаді він виник. Джошуа Горовиц пише, що дві музичні версії танцю «Шер» стали канонічними після того, як вони були офіційно записані в 1978 році [13]. Проте у деяких єврейських громадах «Шер» танцюють під іншу музику, з іншим розміром і іншим часом виконання.

Щоб танцювати «Шер», потрібна достатня площа і чотири пари. Вони утворюють квадрат і під час танцю міняються місцями, ніби «відрізаючи» один одного. Жінки праворуч від чоловіків, причому всі стають лицем до центру майданчика, але не в коло. Спочатку беруться за руки й рухаються по колу вліво, потім вправо, і знову займають вихідну позицію. Перша й третя пари підходять одна до одної і потім знову віддаляються; те ж роблять друга й четверта пари. Тепер, коли всі помінялися місцями, можна повернутися на вихідну позицію.

Поліський танець «Шир» був поставлений Малиновським Р.Б. в фольклорно-обрядовому ансамблі «Родослав» на основі гри «Куди йдеш», притаманної для цього краю. Поліська кадрили виконується як танок «Куди йдеш» або «Поліський шир» [6, с. 6].

На Житомирщині у більшості версій виконавці танцюють один з одним по черзі, тобто міняються партнерами, а потім знову повертаються на свої місця. Фігури танцю періодично повторюються. Танцювався танець «Шир» під баян. Ставали по дві пари лінією, а навпроти інша лінія. І попарно вони мінялися, переходили від свого партнера до іншого. Як розповідала Зінкевич Ольга (учасниця тодішнього колективу «Калинонька» хутора Мокляки при с. Нараївка Ємільчинського району), щоб станцювати цей танець, потрібно було мати багато сили, бо танець був довгим і важким (за словами виконавців).

Органічно влилась і полька в хореографічний побут українського народу. Вона стала одним із найбільш розповсюджених і улюблених танців сіл Житомирського Полісся, набуваючи місцевих ознак. Маючи великий вплив на всю українську хореографію, полька, в свою чергу, сама трансформувалася в національному плані.

Полька (від чеського «пулька», або половинка, півкроку) – народний чеський танець, виконується по колу парами. Набувши широкої популярності в другій половині XIX століття у Європі, танець прийшов і в Україну. Спочатку побутував як бальний танець у місті, потім, поступово асимілюючись, набув національного характеру, перейшов і до сільської місцевості. Нова якість позначилася на лексиці, композиції, музиці та у цілому ряді своєрідних образно-тематичних ознаках. Різноманітні мелодії польок дають можливість закласти в характер руху основне лексичне ядро, яке походить від району побутування танцю [3].

Важливо відзначити, що легкість вrostання польки в українську хореографію обумовлена, безсумнівно, певною близькістю до національних танцювальних традицій. Розмір 2/4 музичної побудови, оптимізм, простота рухів і композиційної структури – все це якнайкраще відповідало духу поліського народного хореографічного мистецтва (село Вишевичі Радомишльського району):

«Ой полька моя,
Полічка поліська,
Донечко вітрисько,
Сестро солов'я,
Полічко моя».

Діапазон руху дуже різноманітний – від легких ажурних ходів, вибиванців та присядок, парних поворотів та ін. Так, у Поліссі зустрічаються елементи «трясучок», «обертів». Більшість польок мають свої лексичні нюанси, вирізняючись з-поміж інших. Наприклад, «Полька тиць», або як в Коростенському районі називають «Полька-немка», означає – «німа» пауза, оригінальна за своєю постановкою. В цьому номері танцюристи завмирають у той момент, коли музика зупиняється, а музиканти можуть зупинитися тоді, коли їм заманеться і навіть зробити коротку паузу (зі слів оповідачів, музики в цей момент навіть могли випити чарку).

Полька «Ойра» побутує на Житомирщині. Цей танець відомий у Білорусії, Молдавії, Росії і в багатьох регіонах України. В кожному регіоні він має свої особливості. Так, на Черкащині такий головний рух у танці: «робоча» права нога ставиться на носок вбік, а потім на каблук, ліва нога – опорна – трохи зігнута в коліні. А в Овруцькому районі на Житомирщині його танцюють так: права нога ставиться на носок назад, потім, з поворотом корпусу на сто вісімдесят градусів, ставиться на каблук. Насправді з деталізацією та філігранною відточеністю рухів виконати польку нелегко й вправному танцюристові.

В селі Бежів Черняхівського району її танцюють під такі слова:

«Ойру, ойру танцювала,
Спотикнулась тай упала,
За це мене мати била,
Щоб я хлопців не любила.
Ой то й ще й вербина,
Гарна дівка, як калина,
Годі, хлопці, вам стоять,
Підем Ойру танцювать» (двічі).

На Андрія танцювали танець «Зайонці» під наспів пісні «Ой у полі жито – сидить зайчик».

Ой у полі жито – сидить зайчик,
Він ніжками чеберяє,
Коли б такі ніжки мала,
То я б ними чеберяла,
Як той зайчик (двічі).
Ой у полі просо: сидить зайчик,
Він ніжками чеберяє;
Коли б такі ніжки мала, то я б ними чеберяла,
Як той зайчик (двічі) .
Ой у полі гречка: сидить зайчик,
Він ніжками чеберяє.
Городили зайчика
Тинком, льонком,
Та нікуди зайчику
Та не вискочити,
Та нікуди зайчику
Та не виплигнути.
А в нас ворота
Позамикані,
Жовтим піском
Позасипані.

Поліська назва цього танцю «Зайон». В ньому відображено образ зайця. Тому і назва танцю походить від слова «Засць». Зміст танцю – перестрибування через рогачі або палиці. Хто збивав рогача або палицю, той виходив з танцю або програвав.

Одним з популярних танців на Житомирщині є «Лінцей». Французька кадрили, яку пізніше назвали «Лансьє», в Україні отримала назву «Лінцей», «Ланець». За загальною

композиційною формою колишня «аристократична» кадрили демократизувалась, нівелювалась, одержала суто національну танцювальну лексику та музичний супровід. «Лінцей» записаний в селі Макалевичі Радомишльського району від старожила Луковської Ольги Іванівни, якій 82 роки. Вона колишня учасниця фольклорного танцювального колективу «Надвечір'я».

Музичний розмір танцю «Лінцей» 2/4, він ще танцювався до війни. Цьому танцеві притаманна зміна шести фігур, оповідачі їх називають «коліна». Кожна з фігур має свій рисунок.

«Ой заграйте, скрипалі,
Нехай чують у селі,
Українка я одна,
Каблуки оббива».

Слова записані в селі Макалевичі Радомишльського району, ними запрошували до танцю.

Польський краков'як (походить від назви польського міста Кракова) дістав своє визнання ще з часу вертепних видовищ як музично-хореографічна характеристика поляків. У подальшому (в ХІХ ст.) краков'як набув великої популярності як бальний танець і виконувався у салонах, танцювальних залах, з часом перейшов у народний побут і, одержавши динамічнішу лексику, став улюбленим народним танцем.

Краков'як – один з улюблених народних танців. Майже всі його рухи побудовані на невеликих стрибках і підскоках, виконується дуже легко, ледве торкаючись землі, стрімко ковзаючи вперед, у швидкому темпі. У танці гарні, пластичні рухи, пози чітко витримуються. Музичним супроводом до краков'яку служать різноманітні народні мелодії тієї ж назви. Музичний розмір цих мелодій – 2/4. Танцюють краков'як парами. У танці багато загальних перебудовань по колах і діагоналях, які поєднують усіх виконавців. Є й соло окремих пар. Танцюють «Краков'як» і на Житомирщині. Так, в Ємільчинському районі мешканці розповіли, що неподалік від їхнього села Нараївки є село Красногорці, де колись жило багато поляків, які танець виконували під такі слова:

«Ой танцюю краков'яка,
Та й піду я за поляка,
Хто не вміє краков'яка,
Той не піде за поляка».

А в селі Вишевичі Радомишльського району Житомирської області танець виконувався під такі слова:

«Ой два німці та поляк
Танцювали краков'як,
Танцював би ще й мужик,
Та немає черевик».

Танець «Карапет» завдяки сталій, чіткій композиції, нескладним українським рухам (голубці, проходки, кружляння, прості повороти) є одним з найулюбленіших танців в Україні. Цей танець під час Першої світової війни було завезено військовими моряками з Північної Америки [3]. У подальшому варіанті його виконували в Україні й під популярні російські мелодії: «Коробочка», «Страждання», «На річечці» тощо.

В селі Нараївка Ємільчинського району «Карапет» виконується під баян, гармошку і супроводжується такими словами:

«Ой піду я в карапет
Порвати ботінки,
Осталися на ногах
Чулки та резінки».

Цьому танцю притаманне те, що він танцюється парами, хлопець з дівчиною, де кожен учасник виконує свою роль: дівчина кружляє під піднятою рукою хлопця.

«Карапета една,
Карапета бедна,

Почему ты бедна,
Потому я вредна».

Це також слова пісні, яку виконують, танцюючи цей танець (записано зі слів старожилів села Нараївка – Лугиної Марії Іванівни (80 років), Зінченко Надії Іванівни).

Досліджуючи народний танець як складову хореографічного мистецтва в Житомирському регіоні, і особливо в тій частині, яка постраждала від аварії на ЧАЕС, можна стверджувати, що цей вид мистецтва живе і активно використовується серед населення.

Комплексний аналіз народної танцювальної культури в окремих селах Житомирщини, особливості її побутування вказує на унікальність та неповторність культури поліщуків та суттєво розширює уявлення про хореографічну традицію Житомирщини. В наш час ці танці успішно відтворюють у співочих аматорських та науково-етнографічних ансамблях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богород А. Фольклор у житті і творчості Лесі Українки /Упор. А. Богород // Дивослово. – 2000. – № 2. – С. 23-28.
2. Большой толковый словарь русского языка / [сост. и гл. ред. С.А.Кузнецов]. – 1-е изд-е. – Норинт: СПб., 1998. – 1536 с.
3. Василенко К. Ю. Український танець: Підручник / К.Ю.Василенко. – К. : ПК ПК, 1997. – 281 с.
4. Всеукраїнський народознавчий часопис Берегиня /ред. В.Скуратівський. – К. : Підприємство «Берегиня України»: Укр. центр культурних досліджень. – 1995. – 3 – 4'95 (№7).
5. Годовський В.М. Танці Полісся: Підручник /В.М.Годовський. – Рівне: РДГУ, 2002. – 114 с.
6. Гордійчук Б. Презентація «Родослава» / Новоствореного фольклорного колективу. Режисер програми – балетмейстер, засл. артист УРС Р.Малиновський// Вісник «Житомир». – 1992. – 28 лют. – С. 6-7.
7. Кругляк Г. «Найкращий у світі міст» народний дитячий хореографічний ансамбль «Веселка» Новоград-Волинського міського будинку культури, учасник Міжнародного фестивалю дитячої музичної творчості «Земля наш спільний дім» // Радянська Житомирщина. – 1994. – 17 листопада. – С. 6.
8. Розподіл населення найбільш численних національностей Житомирської області за віком, рівнем освіти, основними джерелами засобів існування : [статистичний зб. / Ред. О.Осауленко]. – Житомир: Держкомстат України, 2004. – 218 с.
9. Рудницька Т. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. /Т.Рудницька. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1998. – 170 с.
10. Словарь иностранных слов [Авт.-упоряд. Н.Г.Комлев]. – Москва: Эксмо-Пресс, 2000. – 1308 с.
11. Степовий О. Українські народні танці: Етнографічний нарис /О.Степовий. – Авсбург, 1946. – 32 с.
12. Чурко Ю.М. Белорусский хореографический фольклор: Учеб. пособие для вузов культуры и искусства /Ю.Чурко. – Минск: «Вышэйшая школа», 1990. – 415 с.
13. Штерн И. Еврейский танц-класс, или фрейлехс, мицва и не только // Еврейский журнал для всех «Мигдаль Times» /Упор. К.Верховская. – Одесса, 2005. – № 59. – С. 7-9.